

Harmadik díjazott

GAÁL ISTVÁN

filmjeiben a hazai valóság művészi ábrázolása

MAGYAR ÖRÖKSÉG

GYÖKEREINK

Laudáció Gaál István Magyar Örökség-díjára

A hatvanas évek közepén, idestova négy évtizeddel ezelőtt két világhírű, tekintélyes külföldi filmszaklap, az angol *Sight and Sound* és az olasz *Filmcritica* megszavaztatta kritikusait az akkori évek szerintük legértékesebb filmjeiről. Mindkét folyóirat Gaál István *Sodrásban* című filmjét sorolta a tíz legjobb közé. Pier Paolo Pasolini egyenest a legjobb, általa látott filmnek tartotta. Annál is értékesebb ez a rangsor, mert az itthoni szakma és a külföldi forgalmazás hazai felelősei nem rajongtak Gaál első filmjéért, nem is hirdették világszerte. Talán már csak azért se, mert a *Sodrásban* nem a külföldre kacsintva készült, egy Tisza menti falu kamaszainak tragikus végű nyári élményét, s ezzel a hazai hétköznapiakat ábrázolta. Ebben kapta első szerepét Drahotá Andrea. Egy mesterien megkomponált, bonyolult beállításban a rendező jó barátja, Csohány Kálmán grafikusművész is látható. Semmiképpen sem érdektelen megemlíteni, hogy asszisztenséül a filmszakmából akkoriban jóformán száműzött Huszárik Zoltánt kérte fel Gaál István. A filmet Gaál régi barátja, Sára Sándor fényképezte. Kettejük együttműködésének feledésbe merülő emléke a Sára-rendezte *Cigányok* című költői rövidfilm, melyet viszont Gaál István fényképezett. Ez a több, mint negyvenéves, üdítően tiszta, manapság derűre-borúra készített "roma-filmek" távoli előjeleként például szolgálhat, miként kell és lehet egy úgynevezett kényes témát a nézők szeretetébe fogadtatni. Tökéletes kis remekmű az 1959-ben készült, alig párperces *Krampácsolók* is, a vasúti sínek meglazult kőlapjait ütemes kalapálással helyükre ütögető vasutasok munkája: egyetlen ember se késhet akár másodperceket se, szó nélkül tartja mindenki a már-már zenei ritmust...

Nem e laudáció feladata Gaál István valamennyi filmjének felsorolása, viszont annál fontosabb leírni és elmondani, hogy valamennyi alkotása a magyar hétköznapiak megkeseredett, mégis

őszinte szeretettel ábrázolt bemutatása. Keserves sorsunkat ilyen következetes nekiszánással, ennyire hitelesen és mégis művészi erővel, ennyire enciklopédikus igénnyel egyetlen magyar filmrendező sem vetette elénk. Már második filmje, a *Zöldár* hivatalos fogadtatásakor kiderült: a hatalom nem ilyen mozgóképeket óhajt látni. Az egyetemre lelkesen fölvelt munkás fiatalok csalódásait, becsapottságát és kiszolgáltatottságát. Aztán a *Magasiskola*, Mészöly Miklós elbeszélése alapján: a hatalom által ellentmondást nem tűrően megfegyelmezett solymásztelep lélekszorító jelképisége. A lakói által elhagyott falu, a *Holt vidék* reménytelen bánata. A *Legato* elpusztíthatatlan humorú, pedig keserves sorsú falusi öregasszonyai; a *Cserepek* szétesett társadalma, egymást kereső kezek és lelkek tétova bizonytalansága.

Aztán mintha megelégette volna ezt a komor, bár nagyjából színes filmrézkarc-sorozatot, vagy, mert úgy érezte: mindent elmondott már, a zenében keresett és talált vigaszt.

Általános meglepetésre 1985-ben Christoph Willibald Gluck zenéjére, Ranieri de Calzabigi eredeti szövegkönyvéhez híven álmodta mozgóképekre *Orfeusz és Eurydiké* görög szerelmi tragédiáját. Téry Sándor alakítását Miller Lajos éneke varázsolta a Gluck-komponálta zenévé, Eszenyi Enikő hangját Maddalena Bonifaccio szólaltatta meg, Ámor hangja pedig Kincses Veronika volt. A szinte szolgai alázattal elmesélt történetet varázslatos képsorok oldják örökérvényűvé a Vásáry Tamás vezényelte zenekar együttalkotó közreműködésével. Amikor Orfeusz, tudván, hogy csak akkor nyerheti vissza az életbe hitvesét, Euridykét, ha egy pillantást se vet rá, amíg az alvilágból az evilági fénybe érnek, szerelmében mégis reápillant a varázslatosan éneklő asszonyra, s emiatt szerelmét örökké magába zárja a holtak birodalma: akkor a megöszült Orfeusz keserű bánatát minden realista alkotásnál hívebben érezzük át, s megértjük, hogy ki vagyunk szolgáltatva tőlünk független hatalmak akaratának. A magyar filmforgalmazás, filmkereskedelem és képsugárzó vállalatok még jóvátehető vétke, hogy ezt a remekművet elsikkasztották.

Kis híján ez lett a sorsa Gaál *Gyökerek* című Bartók-filmjeinek is. A *Gyökerek* csodája, Bartók zenéjének mélysége és egyetemessége szavakban leírhatatlan és megfoghatatlan mozgóképpé-varázsolása mind Gaál Istvánnak, mind a magyar, sőt a világ filmművészetének egyedülálló darabja. Remélhetőleg gyakran fogják képernyőre vinni. Itt tart most a hetvenéves Gaál István, életműve, magányos és egyedülálló bizonyítéka annak, hogy ha semmi másba nem meríti a

művész a hálóját, mint a magyarság keservességébe és gyötrelmesen szép sorsába, hétköznapijaiba, mindig gyöngyszemet talál. Az *Orfeusz* pedig ékesen bizonyítja, mint a Bartók-filmek is, hogy az igazi magyar művész mindig jelen volt egész Európában, főleg akkor, ha egyszersmind saját hazájában lelte meg mondandóját.

És ne feledkezzünk meg Gaál vendég-oktatói tevékenységéről. Itáliában filmrendezői kurzusokat vezetett, s ami ennél is csodálni valóbb: Indiában. Indiai filmrendezők hívták meg hónapokra, éveken át, hogy avassa be őket a filmkészítés művészetébe. Mi itthon, Magyarországon keveset tudunk az indiai filmekről, Hollywood neonfényes csábvilágának pókhálójában vergődünk. Pedig India a maga ősi és mindenkitől különböző kultúrájával az élmények kincsestára. És az indiai filmesek mégis Gaál István segítségével és tanácsaival kívánják gazdagítani kincsestárunk tartalmát. Egy magyar filmrendező Rabindranath Tagore lelkivilágába kapcsolódott be, akárcsak a halhatatlan Jean Renoir is az ötvenes évek elején, megundorodva az európai filmek üzleti szellemétől.

Úgy tűnik, hogy Gaálnak ez a maga-teremtette képi világa, Gluck és Bartók zenéje nélkül talán nem is sikerülhetett volna.

Isten éltesse a hazánkban, hazánkért tevékeny, a magyar nép lelkeségét élénk vetítő Gaál Istvánt, akinek életműve valóban: *Magyar Örökség*.

Nemeskürty István

filmtörténész, író

Életrajz

Gaál István (*1933. augusztus 25., Salgótarján) filmrendező. 1953-1958: a Színház és Filmművészeti Főiskolán tanul, 1953-1958: a Centro Sperimentale di Cinematografia, Róma hallgatója. 1953-1958: a római filmfőiskola docense, 1985, 1994, 1995, 1996: az indiai Púnában rendezői mesterkurzust tart. Fontosabb rendezései: *Pályamunkások* (rövidfilm, 1957), *Tisza*, *Oda-vissza*, *Cigányok* (1963), *Sodrásban* (1963), *Zöldár* (1965), *Keresztelő* (1967), *Az éjszaka zenéje* (rövidfilm, 1968), *Krónika* (rövidfilm, 1968), *Magasiskola* (1970), *Holt vidék* (1971), *örökségünk* (dokumentumfilm, 1974), *Vámhatár* (tv, 1976), *Naponta két vonat* (tv, 1976), *Legato* (1977), *Haláltánc* (tv, 1980), *Cserepek* (1980), *Orfeusz és Eurydiké* (1985), *Római szonáta* (dokumentumfilm, 1985), *Isten teremtményei* (tv, 1986), *Béni bácsi* (tv, 1986), *Peer Gynt* (tv, 1988), *Éjszaka* (tv, 1989), *Gyökök* (tv dokumentumfilm Bartók Béláról, 1999).

